

ADOS MARTINKUS STUDIJA APIE EGLĘ

DAIVA ASTRAMSKAITĖ

Dabartinė lietuvių folkloro situacija reikalauja nagrinėti ir komentuoti pačius tekstus — unikalias etnokultūrinės minties formas ir formules, kurias iki šiol ignoravo į plotį ir į plokštumą orientuota metodologija. Atgavus „semantinę laisvę“, geriausias darbas — sukaupti tekstų struktūra paremtų hipotezių bazę. Toks išieities taškas tyrinėtojo žvilgsnį nuo folkloro rūšiavimo ir tipologizacijos problemų natūraliai perkelia į konkrečių tekstų analizės akiratį. Kruopšti analizė dažnai pateikia netikėtumų, nes ji verčia reviduoti nusistovėjusias interpretacijos formules ir naujai įvertinti vieną ar kitą tekstą. Toks revizijos ir naujos interpretacijos aktas yra prieš keletą metų Prancūzijoje išėjusi Ados Martinkus-Zemp studija „Eglė žalčių karalienė“, skirta lietuvių liaudies pasakos analizei. Šia analize siekiama kuo kruopščiau atkurti pasakos struktūrinius rėmus ir jų ribose paaiškinti teksto reikšmių ansamblį. Apimtimi ir interpretacijų svoriu ši studija yra vienas iš reikšmingiausių lietuvių folkloro ir mitologijos darbų. Todėl šio rašinio tikslas yra pristatyti „Eglės žalčių karalienės“ studiją, mažai žinomą Lietuvoje, ir integruoti ją į lietuvių tautosakos tyrinėjimo lauką.

A. Martinkus studija svarbi lietuvių mokslui visų pirma metodologinėmis premisomis. Autorė apibrėžia savo metodą kaip ištikimybę tekstui ir cina atidaus teksto skaitymo keliu. Analizės objektu pasirinkusi pasakų grupę, susidedančią iš 60 variantų, A. Martinkus turi dvi metodologines užduotis — išryškinti teksto struktūrinį pagrindą ir paaiškinti skirtingų variantų ryšius. Pasakų korpuso idėja čia labai patogi: variantų detalės leidžia rekonstruoti pasakos struktūrinius ryšius ir pademonstruoti tų ryšių logines ir prasmines jungtis.

Atidus folklorinio teksto skaitymas neišvengiamai verčia kalbėti apie folkloro ir mitologijos santykį — problemą, iki šiol vengiamą teoriškai spręsti lietuvių folkloristikoje. A. Martinkus šį klausimą sprendžia radikaliai, mitologiją suvokdama kaip giliają folklorinio teksto semantiką¹. Tai G. Dumézilio, o lietuvių mitologijos srityje A.J. Greimo, metodologinis išieities taškas — pasaka suvokiama kaip desementizuotas, t.y. degradavęs, mitas. „Eglei žalčių karalienei“ tokia pasakos traktuotė labai paranki, nes šiame lietuviškame tekste A. Martinkus randa daug mitologinių, pasakai nebūdingų elementų, kurie leidžia ji interpretuoti kaip mitinį pasakojimą ir komentuoti mitologinėje perspektyvoje.

Mitologinė folkloro interpretacija, taip pat kaip ir ištikimybė tekstui, verčia autorę kritiškai žiūrėti į „Eglės žalčių karalienės“ anonsą Aarne's ir Thompsono pasakų kataloge ir pažymėti, kad ši pasaka 425M tipui

priskiriama dirbtinai, iškreipiant ir sužalojant pasakojimo struktūrą (pvz., savavališkai pašalinama pabaiga — personažų virtimas medžiais). Be kita ko, lietuvių pasaka visiškai neatitinka 425M tipo definicijos: “Dingusio vyro paieškos”. Kiti priekaištai liečia taip pat ir J. Balio klasifikaciją, kur “Eglė žalčių karalienė” priskiriama 425D tipui. Abiejose klasifikacijose pasaką reprezentuoja vienas variantas, nebeatsižvelgiant į didelę variantų įvairovę (pvz., Balys pasaką baigia motinos ir vaikų virtimu medžiais, nors didesnėje variantų dalyje žalčio žmona virsta gegute). A. Martinkus šių problemų išvengia mitinio pasakojimo rekonstrukciją grįsdama visų pasakos variantų medžiaga (dėl suprantamų priežasčių šiame straipsnyje faktiškai bus pristatomas tik vienas — “Eglės” — variantas).

Pasakos analizė yra dėstoma pagal teksto diktuojamas formas. Supaprastinant A. Martinkus studijos vaizdą, pasakos naratyvinė struktūra atrodytų kaip trijų teksto organizavimo principų visuma. Tai trys A. J. Greimo naratyvinės gramatikos elementai, kurių atradimas datuojamas V. Propo “Pasakos morfologijos” pasirodymu — erdvinė disjunkcija, sutartis ir išbandymas. Jie visų pirma reiškia, kad pasakos herojus juda erdvėje, — jo keliavimas iš vienos erdvės į kitą yra pirmoji pasakos sąlyga: įvykiai prasideda tuomet, kai herojus išvyksta iš namų. Antras dalykas, kad herojus veikia pagal tam tikrą sutartį, pavyzdžiui, įpareigotas karaliaus, vyksta pargabenti gyvojo vandens ir už tai pagal sutartį gauna atitinkamą atlyginimą. Trečia naratyvinė sąlyga ta, kad, veikdamas kitoje erdvėje, herojus patiria išbandymus (pvz., kaunasi su slibinu) ir gauna vertės objektą — gyvąjį vandenį, kalbančią paukštę ar karalaitės ranką. A. Martinkus studijoje A.J. Greimo naratyvinės kategorijos yra taikomos atsietai, nesiekiant jų įteisinti aktantiniais ir konstituciniais modeliais, ir čia jos tampa pagrindiniais teksto dekonstravimo ir rekonstravimo principais.

Pirmas teksto struktūravimo būdas A. Martinkus studijoje yra erdvių suplanavimo logika. Autorė segmentuoja tekstą pagal topologinį apibrėžtumą — pasaka skaidoma į penkias sekvencijas, apibūdinamas erdviniu požymiu:

- I sekv.: Krantas
- II sekv.: Žemė
- III sekv.: Vanduo
- IV sekv.: Žemė
- V sekv.: Krantas

Šios schemas užribyje lieka inicialinė situacija, kurios erdvės ir laiko kategorijos yra pasakos periferija: pradžios formulė “kitą kartą” ar “seniai” nukelia skaitytoją į neapibrėžtus mitinius laikus, o nuorodos į kuršišką ar kitokią svetimą tėvų kilmę (Kuršas, kaip nekatalikiškas kraštas, lietuviams yra dvigubai svetimasis) suponuoja tolimą ir nekonkrečią erdvę.

Pirmoji struktūriškai apibrėžta vieta yra ežero ar upės krantas, kur susitinka abu pasakos protagonistai — Eglė ir Žaltys. Veiksmas vyksta tarpinėje erdvėje tarp Žemės ir Vandens, t.y. žmogiško ir vandeninio pasaulio sandūroje, ir prieblandoje — tarpiniame laike tarp dienos ir nakties. Vandenyje besimaudanti herojė yra galutinai atskirta nuo jos kultūrinio pasaulio — ant kranto palikti drobės marškiniai buvo paskutinis kultūros ženklas. O tuo metu Žaltys iš vandeninės erdvės emigruoja žemiškojo ir įsliuogia į paliktų marškinių rankovę. Fiksuojama visiška veiksmų simetrija: taip, kaip žaltys “sliuogia” į jauniausios sesers marškinių rankovę, taip Eglė “sliuogia” į vandenį.

Antroji sekvencija vaizduoja Žalčio atvykimą pas nuotaką. Žalčio svita tol neapleidžia žmogiškosios erdvės, kol Eglė neatiduodama Žalčiui. Gavę nuotaką, vestuviniškai keliauja kranto link.

Trečioji sekvencija skirta Vandenių karalystės aprašymui. Tai vienintelė Vandenių kaip kitokią erdvę vaizduojanti pasakos dalis. Vanduo čia suvokiamas kaip kita pasaulio karalystė, egzistuojanti pagal tuos pačius principus kaip žemiškoji karalystė — čia taip pat yra dvaras, klėtis, kiti pastatai, taip pat čia gyvena žmonės, tiesa, vandeninės prigimties — Žalčio motina, brolis, brolienė ir kt.

Ketvirtojoje sekvencijoje pasakojama apie Eglės viešnagę tėvų namuose, Žemėje. Į Žemę Eglė parsiveda savo vaikus — pusiau žemiškas, pusiau vandenines būtybes. Čia pat Žemėje sukuriamas ir realizuojamas Žalčio nužudymo planas.

Penktoji sekvencija — tai finalinis pasakojimas apie Žalčio žmonos ir vaikų metamorfozes ant ežero kranto. Tai mitiškiausia pasakojimo dalis, nepriklausanti prie kanoninių pasakų pabaigų, nors iš pirmo žvilgsnio atitinkanti V. Propo apibrėžtą stebuklinės pasakos žanrą: pasakojimo pradžios vieta sutampa su pabaiga (I: Krantas — V: Krantas). Dalykai kiek sudėtingesni — geriau įsižiūrėjus matyti, kad visų sekvencijų veiksmas baigiasi pakrantėje — nuolatinėje abiejų herojų susitikimų ir išsiskyrimų vietoje (pažadas tekėti, bendra jaunųjų kelionė, herojų išsiskyrimas Eglei grįžtant į žemę, Vandenių karaliaus nužudymas, Eglės ir jos vaikų metamorfozės).

Susitikimų ir išsiskyrimų logika leidžia studijos apie Eglę autorei nuo diskursyvinių struktūrų nagrinėjimo pereiti prie naratyvinio lygmens. Pastebima, kad pasakojimas yra sukonstruotas kaip nuolatinė trūkumo situacija: iš pradžių Žalčiui trūksta žmonos, po to tėvams trūksta dukters ar broliams sesers ir t.t. Bet pagrindinę naratyvinę liniją sudaro Žalčio ir Eglės susitikimų ir išsiskyrimų grandinė. “Topologinė jaunavedžių poros konjunkcija pakrantėje leidžia numanyti visuotinę Vandenių ir Žemės gyventojų konjunkciją Žemėje; I sekvencijoje numanoma konjunkcija tampa galiojančia II sekvencijoje. Bet šis susijungimas galiausiai yra tik

laikinas, nes Žalčio artimieji žengia žingsnį, kad pora būtų išskirta: vandeninės karalystės senutė padeda Eglei savo patarimais, o dukterė Drebulė atskleidžia maginę formulę ir yra tiesiogiai atsakinga už tėvo mirtį. Labai galimas daiktas, kad IV sekvencija yra nauja dviejų giminių konjunkcijos negalimumo iliustracija. Išsiskyrimas, kuris, kaip tikėjosi sutuoktinių pora, bus laikinas, po žalčio nužudymo tampa galutinis. Tačiau ar šis žmogiškojo plano galutinis išsiskyrimas Eglės metamorfoze neskelbia naujos mitinio plano konjunkcijos tarp į dievų rangą pakeltos žmonos ir Marių karaliaus-dievo?“²

Sekvencija	Personažų judėjimas	Interpretacija
I	$\begin{array}{ccc} \text{Žemė} & \text{Krantas} & \text{Vanduo} \\ S^1 & \longrightarrow & \longleftarrow S^2 \end{array}$	numanomas susijungimas } kon- junk- cija
II	$\begin{array}{ccc} S^1 & \longrightarrow & S^2 \\ & & \longleftarrow S^1 + S^2 \end{array}$	
III	$\begin{array}{ccc} & \longleftarrow S^1 & \longleftarrow S^1 + S^2 \end{array}$	numanomas išsiskyrimas } dis- junk- cija
IV	$\begin{array}{ccc} & & \longleftarrow S^2 \end{array}$	
V	$\begin{array}{ccc} S^1 & \longrightarrow & \end{array}$	galutinis išsiskyrimas }

Konjunkcijų ir disjunkcijų grandinė sudaroma pagal tam tikrą logiką, kurią galėtume apibrėžti kaip kontraktualumą. I sekvencijoje aprašomos maudynės yra nustatytų religinių taisyklių (t.y. religinės sutarties) pažeidimas — Eglė ir jos seserys maudosi vakare, sutemus, tuo metu, kai draudžiama pasilikti prie vandens, nes galima sutrukdyti laumėms, mėgstančioms ilsėtis ant ežero ar upės kranto šiltais vasaros vakarais, arba net skenduolių vėlėms, kurios naktį išeina iš vandens įkvėpti gryno oro. Pažeistas šventas draudimas duoda pradžią antisocialiems įvykiams: Žaltys palieka vandenį (savo prigimtine erdvę ir prigimtine stichiją) ir, pažeisdamas žmonių pasaulio tvarką, reikalauja Žemės marčios. Kreipdamasis į Eglę, jis pasiūlo mainų sutartį: ji duosianti pažadą tekėti, o jis iššliaušias iš marškinių. Taip užmezgami kontraktualiniai santykiai, toliau plėtojami II sekvencijoje, kurioje žalčiai, laužydami žmonių socialines ir religines taisykles, šventą dieną, per pat mišias, atvyksta

pasiimti žadėtos nuotakos ir tol nesitraukia iš kiemo, kol jos negauna. Pagal susitarimą Eglė tampa Žalčio žmona, ir tai leidžia kalbėti apie Žemės ir Vandens konjunkciją (S1 + S2) arba apie komunikacijos galimybę tarp Žemės ir Vandens gyventojų.

Antroji pasakojimo dalis klostosi priešinga — sutarties sulaužymo — linkme: broliai, nepaisydami vestuvinės sutarties, nužudo sesers vyrą. Žmonių ir Žalčio sutarties išardymo priežastis yra brolių noras atstatyti įprastines socialines normas. Pasaka apeliuoja į tradicinę socialinę instituciją, kurią A. Martinkus apibrėžia lietuvišku žodžiu brolava, t.y. žmonių bendrija, vadovaujama tėvo arba vyriausiojo brolio ir susidedanti iš vedusių brolių su savo šeimomis ir netekėjusių seserų. Teksto orientacija į tradicinės nuostatas atsispindi ir “laiminguose” pasakos variantuose, kuriuose sesuo po vyro nužudymo grįžta pas savo išgelbėtojus brolius ir visi laimingai gyvena drauge. Bet pasakos su laiminga pabaiga yra dirbtinis teksto struktūros iškraipymas, nepaliekantis vietos Eglės vaikams, netelpantiems į socialinę brolavos instituciją. Tai leidžia A. Martinkus kalbėti apie teigiamas pabaigas kaip apie pasakos-mito degradacijos rezultata.

Brolavą kaip socialinę struktūrą paneigia aukšta kontraktualinė Eglės kvalifikacija tekstuose su tragiška pabaiga. Taip pat kaip Žaltys, kurio poelgiai remiasi sutartimi, ir priešingai negu broliai, veikiantys klasta ir jėga, ji elgiasi pagal susitarimą su Žalčiu: kaip buvo sutarta, vieši tėvų namuose ne ilgiau kaip devynias dienas. Po Žalčio mirties Eglė pasirenka ne brolavos variantą, bet naują egzistencijos būdą — metamorfozę į medį arba į paukštį. Tai šventumo įsteigimo aktas, nes “Eglė žalčių karalienė” motyvuoja naujo tipo mitinių būtybių — šventų medžių, gimusių iš Žemės ir Vandens sąjungos — atsiradimą. A. Martinkus linkusi manyti, kad, žlugus dviejų universumų sąjungos galimybei, metamorfozė yra būdas transcendentuoti šitą išsiskyrimą įsteigiant naujas mediacijas.

Taip pasaka “Eglė žalčių karalienė” pasirodo kaip etiologinis pasakojimas. Galima teigti, kad ji aiškina egzogaminės visuomenės kilmę, ką pagal mitinę logiką suponuoja kito (ankstyvesnio) — priešingo — varianto buvimas, t.y. šeimyninė endogamija, eksponuojama pasakose su laiminga pabaiga. Antra vertus, tai etiologinis mitas ne vien socialiniu, bet ir religiniu turiniu — Vandens karaliaus nužudymas reiškia visišką komunikacijos nutraukimą tarp Žemės ir Vandens, o jo žmonos ir vaikų virtimas medžiais rodo naujo sakralumo įsteigimą ir naujos — sinkretinės, kadangi šventi medžiai yra Žemės ir Vandens vaikai, — dievų ir žmonių komunikacijos galimybę. Nauja komunikacija įsteigiama magine formule, kurioje koncentruojama Vandens karaliaus-dievo žmonai perduota galia. Grįžusi iš Vandens karalystės Eglė nebėra paprasta Žemės moteris, ji

atsineša žinojimą ir galią. Taip pat kaip Žaltys iš anksto žino apie savo mirtį ir dėl tos priežasties nenori išleisti Eglės namo, taip ir Eglė nujaučia Žalčio mirtį: ir vienas, ir antras pasižymi aukščiausiuoju — dievišku — žinojimu. Eglė tą žinojimo galią gauna drauge su magine Žalčio vardo formule (“Žilvine, Žilvinėli! Jei tu gyvas, pieno puta; jei negyvas, kraujo puta”), nes varde slypi visa dieviška galia.

Žalčio vardo formulė, kaip sakralinio žinojimo tekstas, duoda daug informacijos ir apie patį Žaltį. Žalčio vardas įvairuoja skirtinguose variantuose, Vandenių karalius yra vadinamas Žilvinu, Žilvynu, Želvynu ar Žilvyčiu (Žilvytis gali būti tarminė *žilvičio* forma). Balsiai *-i-* ir *-e-* lietuvių kalboje dažnai kaitaliojami — ypač antroponimuose (sakoma tai Žilv-inas, tai Želv-ynas). Šaknies *žil-*, *žel-* reikšmės A. Martinkus ieško šių žodžių šeimoje: *žilvitis*, sudarytas iš *žil-* ir *vitis*, *vytis*, *želvis* “jaunas medis”, *želti* ir kt. Žilvinas, kurio antrasis elementas *-in-as* yra augmentatyvinės veikėjo vardo priesaga (plg. *anginas* “didelė angis”), reiškia “didelis žalias žaltys”. Jo reikšmę aiškina stereotipiniai pasakymai su žodžiu *žalias*: *žalia mėsa* (raudona, t.y. nevirta), *žalias vanduo* (nevirintas), *žalias pyragas* (neiškepęs). Kai sakoma apie žmogų, kad jis *žalias*, tai reiškia, kad žmogus turi gerą sveikatą arba kad jam trūksta patirties. Visais atvejais *žalias* rodo inchoatyvinį arba dar nepabaigtą procesą, o tai leidžia spręsti, kad žaltys, taip pat kaip jo sinonimas *gyvatė* (nuo žodžio *gyvas*), reprezentuoja pradinę, prigimtinę gyvenimo stadiją, gemalinę gyvenimo ar gyvybės būseną.

Greta to Žaltys turi ryšį su mirtimi: putos (kraujo puta, pieno puta) — kitas Žalčio pavidalas — senuosiuose lietuvių tikėjimuose yra vėlių inkarnacijos (kai ant degančių malkų pasirodo putos, sakoma, kad tai išsilaisvinusios vėlės). Putos yra pirminis pasaulio sukūrimo elementas — iš jų Dievas padarė “angelus ir kitas būtybes”, ėjusias tuoj pat po dievo” (šios “kitos būtybės” galbūt reprezentuoja “nekrikščioniškas dievybes”). Todėl puta, iš kurios buvo sukurta žmogaus pavidalo dievybė, yra viena Žalčio būties “formų”, tuo tarpu kiti jo pavidalai (jauno žmogaus ar žalčio) — antriniai. Šioje formoje telkiasi gyvybės ir mirties turinys, kvalifikuojantis Žaltį kaip mitinį subjektą, gyvenimo ir mirties valdovą, — tai suteikia pasakos analizei aiškiai mitinę perspektyvą.

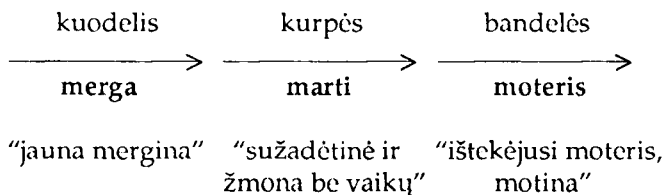
Apibrėžus “Eglę žalčių karalienę” kaip mitinį pasakojimą, yra galimybė į kai kurias teksto struktūras pažvelgti per mitologinio skaitymo prizmę. Keletą tokių galimybių A. Martinkus demonstruoja analizuodama “gaišinančius išbandymus” — kliūtis, kurias pirmojoje pasakojimo dalyje turi įveikti Žaltys, o antrojoje — Žalčio žmona.

Žalčio išbandymai A. Martinkus studijoje pateikti kaip vestuvinės programos dalis. Žaltys atvyksta į Eglės tėvų namus kaip jaunikis pas nuotaką, kurios tėvai, nenorėdami ekstrasocialios prigimties žento,

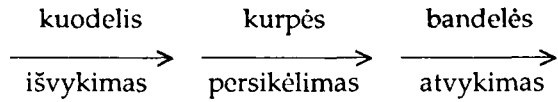
dukters vietoj duoda gyvulius (karvę, avį, ožką, kiaulę), paukščius (žąsį, antį, vištą) arba daiktus (šluotą, piestą). Šie nuotakos substitutai yra socialiai ir mitiškai konotuoti. Juose A. Martinkus įžiūri du socialinius moterų tipus: kalbama apie tinkamas ir netinkamas nuotakas. Prie netinkamų “nuotakų” skiriama ožka ir kiaulė. Ožka, kuri lietuviškoje tradicijoje siejama su Velniu (ją sukūręs Velnias, o ne Dievas), paprastai reiškia arba negudrią merginą, arba senmergę (apie netekėjusią merginą yra sakoma, kad po mirties ji eis į pragaro ganyklas ganyti ožką). Tuo tarpu kiaulė atspindi kitą socialinę anomaliją — ji turi ryšį su nesantuokiniais vaikais (kiaulės figūra liudija ikivedybinius seksualinius ryšius, sakoma, kad “mergos vaiko kūmui ir kūmai labai seksis auginti kiaules”).

Visai kitokio tipo nuotakos yra karvė ir avis, kurios paprastai figūruoja dalyje, tėvų skiriamoje ištekančiai dukrai. Palyginti su ožka — Velnio gyvuliu, karvė priklauso visiškai skirtingai mitinei sferai — ji gali būti zoomorfinis Laimos pavidalas (Aušrinės mite Aušrinės banda virsta jos trimis seserimis Laimomis), ir tai yra pakankamai garbingas pretekstas karvę skirti marčiai už dalį. O avis, kurios vilna paprastai simbolizuoja ištekėjusią moterį (moterys verpia vilnas, o merginos — tik linus), yra metoniminis žmonos substitutas ir tinkamo vedybinio gyvenimo prototipas.

Vedybinės sociologijos elementų aptinkame ir Eglės “išbandymų” aprašyme — lietuviškos kultūros kontekste A. Martinkus mėgina interpretuoti tris užduotis, figūruojančias bendroje Europos folklorinėje tradicijoje: suverpti kuodelį, sunėšioti geležines kurpes ir iškepti bandeles. Verpimas (kaip ir audimas) simbolizuoja socialinę merginų padėtį — visą laisvą laiką jos skiria kraičiui ruošti; batai yra simbolinė jaunojo dovana nuotakai sužadėtuvių dieną; o krosnis atspindi ištekėjusios moters padėtį (apie vaiko gimimą lietuviai sako: “Krosnis sugriuvo”). Trys užduotys atspindi tris moters gyvenimo etapus:

Socialinei interpretacijai suteikdama teksto struktūrą, A. Martinkus teigia, kad, atlikusi neįveikiamas užduotis, Eglė simboliškai pereina moters gyvenimo etapus. Kita šių užduočių interpretacija remiasi erdvinio teksto struktūravimu:

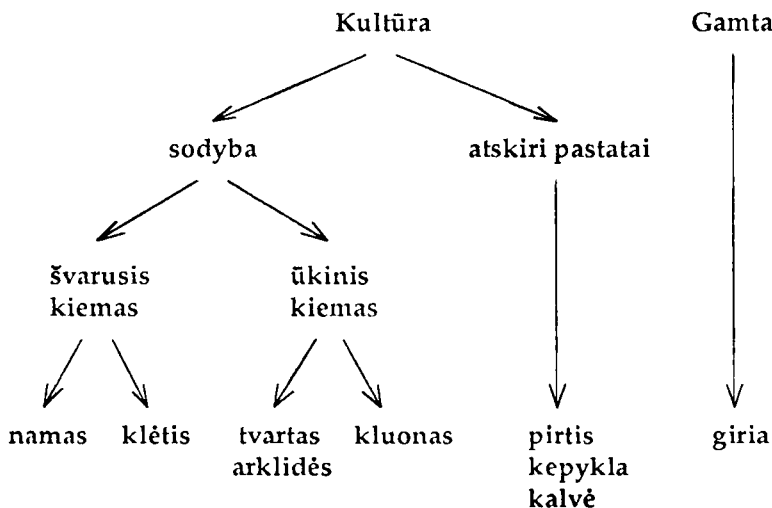

Trys objektai, išdėstyti pagal laiko ašį, sudaro būsimos Eglės kelionės etapus. Persikėlimas iš vienos erdvės į kitą yra pakankamai rimtas objektas mitologinei analizei, todėl A. Martinkus aptaria mitines skirtingų erdvių konotacijos, erdves traktuodamas ne tik kaip struktūros elementus, bet kaip mitines zonas.

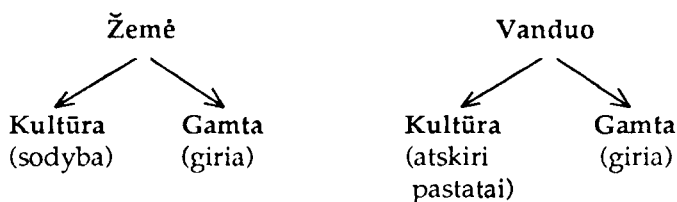
Žvelgiant į Žemę ir į Vandenį ne kaip į kosmogoninius elementus, bet kaip į erdves, ir vienoje, ir antroje ryškėja smulkesni topologiniai poansambliai. Jie išdėstyti pagal tradicinį sodybos modelį, nes ir Eglės tėvų dvaras, ir Žalčio rūmai susideda iš įprastinių pastatų ansamblio. Vandenų ir Žemės sodybų skirtingumus A. Martinkus formuluoja pagal jų santykį su lietuviška etnografinė architektūra. Tradicinę sodybą sudaro švarusis kiemas, kuriame yra gyvenamasis namas bei svirnas (klėtis), ir ūkinis kiemas, apimantis pastatus gyvuliams ir javams. Kiek toliau nuo sodybos išdėstomi gaisro sumetimais izoliuoti pastatai — kepykla, kalvė ir pirtis. Pasakoje Žemės sodyba turi visų pirma “švarųjį kiemą” — gyvenamąjį namą, kuriame Eglės tėvai susitinka su Žalčio piršliais, ir klėtį, kur Eglė slepiasi nuo jaunikio. Vandenyse yra namas (ar rūmai), kuriame gyvena Žaltys su žmona ir visa gimine, ir svirnas, kur Žaltys ieško nesuverpiamo kuodelio Eglei, nenorėdamas jos išleisti namo. Tuo tarpu “ūkinis kiemas” Žemėje ir Vandenyse skiriasi. Tai, kad Eglės tėvai duoda Žalčiui vietoj nuotakos karvę, kiaulę, paukščius, leidžia manyti, jog Žemėje yra tvartas, kiaulidė ir vištidė. O kūlimo aprašymas Vandenų karalystėje duoda žinių apie klojimo buvimą Žalčio namuose. Kitas ūkinis objektas Vandenyse — svirnas, iš kur Žaltys atneša kuodelį Eglei ir kuriame ne tik laikomi grūdai, bet ir malama. Malimas yra antroji grūdų apdorojimo procedūra: kuldamas Žaltys javus paverčia grūdais, o maldamas — grūdus paverčia miltais. Taigi Žemėje tekalbama apie žemdirbystės produktų laikymą, o Vandenų karalystėje jie yra transformuojami ir tampa tinkami vartoti. Be to, tik Vandenyse aptinkami tokie mitiškai konotuoti pastatai kaip kepykla, kalvė ir pirtis, kuriuose transformuojami žemės produktai. Tad, palyginti su Vandenų karalyste, Žemė atrodo labai profaniška mikroerdvė.

Mikroerdvės artikuliacija pagal sodybos modelį leidžia A. Martinkus pastebėti dar vieną topologinę konotaciją. Sodybos erdvė mitiniame mąstyme yra suvokiama kaip kultūriškai sava, kompaktiška ir aiškiai apibrėžta. O ją supanti teritorija — daugiausia miškas, iki XIX amžiaus dominavęs lietuviškame peizaže, — yra “natūrali”, svetima ir

bauginanti. Kultūros ir gamtos antinomiškumo požiūriu, sodyba atrodo šitaip:

“Eglėje žalčių karalienėje” šis etnologinis modelis skleidžiasi sudvejintu Žemės ir Vandenių mikroerdvių išdėstymu — tiek žemė, tiek Vandenis turi analogišką topologinę konotaciją:

Ir Žemėje, ir Vandenyse yra kultūrinis centras ir “natūrinė” periferija — abi karalystės suplanuotos pagal tą patį mitologinį modelį. Pasakos struktūra duoda neišsipildančią Žemės ir Vandenių komunikacijos galimybę, grindžiamą topologine simetrija ir spalvinamą etnografiniais niuansais. Pasakos finalas yra galutinis Žemės ir vandens atskyrimas ir kitokios erdvinės logikos bei kitokios religinės struktūros įsteigimas.

Suartindama etnografines ir teksto struktūras, A. Martinkus mąsto bendromis kultūrinėmis sąvokomis, kurios galioja bet kuriame etnokultūrinio teksto žanre — pasakose, dainose, papročiuose, liaudies medicinoje ir t. t. Tai leidžia į “Eglę žalčių karalienę” pažvelgti kaip į

integralų lietuvių kultūros faktą, miniatiūriškai atspindintį lietuviško religinio mąstymo logiką. Visos diferencijavimo formos, binarinės opozicijos ir triados galiausiai veda prie pasakos gimimo ištakų ir sąlygų — mitologijos kaip giliosios teksto semantikos. Todėl A. Martinkus studijos tikslas yra personažų — kvalifikuotų kaip sakralūs subjektai — charakteristika ir jų sakralumo sferų nustatymas. Tam skirtas paskutinysis knygos skyrius “Karališkoji šeima” — Žalčio, Žalčio žmonos ir Žalčio vaikų mitinė bei religinė interpretacija. Tai mito generavimo sąlygų, drauge jo giliosios semantikos rekonstrukcija. Šio trumpo, bet turiningo skyriaus, kuriuo pristatoma A. Martinkus studija, vertimas į lietuvių kalbą tegul būna mitologinis ir metodologinis indėlis į “lietuvišką atmintį” Lietuvoje.

¹ Galbūt tokios sampratos svetimumu tradicinei lietuvių folkloristikai aiškintinas ir kito Prancūzijos lietuviu A. J. Greimo metodologijos ignoravimas Lietuvoje.

² Martinkus A. *Eglė, la reine des serpens*. Paris: Institut d' ethnologie, 1989. P.56.

ADA MARTINKUS' STUDY ABOUT EGLĖ

DAIVA ASTRAMSKAITĖ

Summary

The article presents A. Martinkus' study “Eglė — Queen of Grass-snakes”. This French edition being obscure in Lithuania, methodological and ideological aspects are discussed here. The study is written with reference to A. Greimas' method and research data of Lithuanian mythology. A group of Lithuanian folk tales, comprising all authentic variants of this fairytale, is analyzed. Narrative structures of the fairy tale, namely, series of activities of the characters, the motivation of their consistency and transformations, the set of indications of space and time are discussed in great detail. Narrative schemes are also designed, spacial disjunction, contracts and tests are discussed. Structural regularities and, on the other hand, text originality enables the author to interpret the tale “Eglė — Queen of Grass-snakes” as a myth about the possibilities of intercourse between people and gods. In the beginning of the tale such a possibility is represented by the divine marriage — the Earth (Eglė) unites with Water (Žaltys), while the end of the myth reveals the appearance of a new-type sacrality. Trees — spruce, oak, ash, maple, birch, asp — serve as intermediaries between men and the gods. Therefore, “Eglė — Queen of Grass-snakes” is to be considered as an etiological myth.